

Halil Mehtić¹

ZASTUPLJENOST POEZIJE U HANDZICEVOM KOMENTARISANJU KUR'ANA

Sažetak

Mehmed ef. Handžić, (1906-1944) je istaknuti bosanski alim koji je iza sebe ostavio impozantan spisateljski opus iz različitih znanosti. Osobnost njegovih pisanih djela odlikuje se, pored ostalog, i tome što je jedini, u novijoj povijesti bosanskih muslimana, komentarisao Kur'an časni na arapskom jeziku i što je uglavnom tretirao ajete sa šerijatskopravnom pozadinom (ajatulahkam). Njegovi najznačajniji komentari su: tumačenje sura El-Bekare i En-Nisa'. Pri tumačenju ovih sura on se služio klasičnim djelima eminentnih mufessira poput: Taberija, Džessasa, Ibnul-'Arebija, Kurtubija, Alusija, Zamahšerija, Razija, Bejdavija, Ibn Kesira, Dželalejna, Neseŕija, i dr. Među navedenim mufessirima nalaze se predstavnici tradicionalne, racionalne i lingvističke metode tumačenja Kur'ana, što ukazuje na činjenicu da je Handžić u svome tumačenju Kur'ana pravio vještu sintezu ovih triju tefsirskih metoda. Uz navedene tefsire Handžić se nerijetko služio i drugim izvorima kao što su hadiska, fikhska i lingvistička djela.

Uvidom u Handžićevo komentarisanje Kur'ani kerima, nedvojbeno se može ustvrditi da je on, po uzoru na ranije predstvanike tradicionalno-racionalne metode tumačenja Kur'ana, uz ostale elemnte svoga komentarisanja, koristio je i pjesništvo, kao dodatne argumente u iznalaženju odgovora na neka šeriatskopravna pitanja.

Koristeći se pjesništvom on u dva navrata poimenice spominje imena dvojice pjesnika El-E'aša-a i El-Kusejjira. Istražujući njegovo bavljenje pjesništvom ustanovili smo da je on preuzimao stihove još od Ebu Temama bin Evsa Et-Tai-ja i Hassan bin Sabita, dok za neke stihove kojima se poslužio, nismo uspjeli pronaći izvornik niti autora. U ovom radu navest ćemo, inša Allah, nekoliko primjera koji potvrđuju naše navode.

---

¹ Docent, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, halilmehtic@hotmail.com

Ključne riječi: Handžić / tefsir / tumačenje / poezija / pjesnici

Uvod

Iako postoje određena neslaganja među učenjacima kada je u pitanju korištenje pjesništva kao izvora pri komentarisanju Kur'ani kerima, ipak većina njih u pjesništvu nalazi jak oslonac za razumijevnje originalnih značenja pojedinih kur'anskih izraza. Oni koji negiraju ovu jezičku oblast iznose dva argumenta bazirana na svetom tekstu Kur'ana i hadisu Vjerovjesnika, s.a.v.s.:

1. Uzvišeni je o pjesnicima rekao: «*A zavedeni slijede pjesnike. Zar ne znaš da oni svakom dolinom blude i da govore ono što ne rade*» (*Eš-Šuara*, 224-226).
2. Kao dokaz više, oni se pozivaju i na riječi Vjerovjesnika, s.a.v.s., koji je u vezi s pjesnicima kazao:

لَا نِ يَمْتَلِئُ جَوْفُ أَحَدِكُمْ فَيَحْأَ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمْتَلِئَ شِعْرًا

«Da se nekome od vas utroba ispuni gnojem, bolje mu je nego da se ispuni pjesništvom.»²

Oni koji dopuštaju potkrepljivanje pjesništvom u tefsiru, oslanjaju se na nekoliko dokaza:

1. Riječima Allahova Poslanika, s.a.v.s., koji je kazao:

إِنْ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةٌ وَإِنْ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرٌ

“Zaista u nekom pjesništvu ima mudrosti, a u nekom oratorstvu ima magije (*sihra*).”³

2. Allahov Poslanik, s.a.v.s., je osobno slušao neke pjesnike poput Hassan bin Sabita⁴ i K'ab⁵ bin Zuhajra.⁶

---

² Bilježe: El-Buhari, u “Sahihu”, hadis br. 5453., i Muslim u “Sahihu” hadis br. 2258.

³ Bilježe: El-Buhari u “Sahihu” hadis br. 5444, Et-Tirmizi, u “Es-Sunenu” hadis br. 2844, i Ebu Davud u “Es-Sunenu”, hadis br. 5011.

⁴ Hassan bin Sabit bin El-Munzir El-Haazredži El-Ensari, Ebul-Velid (umro 54/674.) pjesnik Vjerovjesnika, s.a.v.s., istaknuti ashab koji se isticao u pjesništvu u predislamsko doba i u vrijeme islama. Za njega kažu da je živio 60 godina prije islama i isto toliko u islamu. Živio je u Medini i u predislamskom dobu isticao se po hvalospjevima Gasanijjina i kraljeva Hire, a kasnije po hvalospjevima Poslanika, s.a.v.s. (“El-E’alam”, 2/173, 174. i “Šezeratu-zeheb”, 1/253, 254.)

⁵ Ka'b bin Zuhejr bin ebi Sulemi El-Mazini, Ebul-Mudarreb (umro 26/645.) istaknuti pjesnik stanovnika Nedžda. Autor zbirke pjesama “Divanu ši'r”. Pojavom islama u svojim stihovima ismijavao je Vjerovjesnika, s.a.v.s., i pjevao ljubavne pjesme muslimanskim ženama. Primanjem islama, ostao je nekažnjen i uživao je povjerenja Allahova Poslanika, s.a.v.s. Kasnije je pisao pjesme u

3. Ashabi i tabi'ini su u tumačenju neobičnih i teških riječi koristili pjesništvo. O ovom pitanju istaknuti mufessir iz reda ashaba, 'Abdullah bin 'Abbas, radijallahu anhuma je rekao:

الشعر ديوان العرب فإذا خفي علينا حرفٌ من القرآن الذي أنزله الله بلغتهم رجعنا إلى ديوانهم فالتمسنا معرفة ذلك " إذا سألتموني عن غريب اللغة فالتمسوه في الشعر فإن الشعر ديوان العرب.

“Pjesništvo je Arapima sudija. Ako im je nešto nejasno iz Kur'ana koji je Allah objavio na njihovom jeziku, oni se obraćaju svom sudiji i traže njegovo značenje.” Njegove riječi su i ove: “Ako me upitate o riječima s nejasnim značenjem, obratite se pjesništvu, jer pjesništvo je Arapima sudija.”⁷ (Ez-Zerkeši, “El-Burhan fi ‘ulumil-Kur’an”, 1/293, 294.)

Ako razmotrimo argumente dvaju suprotstavljenih mišljenja u vezi s korištenjem pjesništva u svrhu tefsira, kao prihvatljivije, doima se mišljenje onih koji potkrepljivanje pjesništvom dopuštaju, budući da je cilj potkrepljivanja pjesništvom tumačenje nepoznatih značenja i pojašnjenje teže razumljivih mjesta u Kur'anu. Za prihvatanje takvog stava treba da nas opredjeljuje navedena izjava 'Abdullaha bin 'Abbasa, koji se bez sumnje smatra najvećim autoritetom u tumačenju Allahove objave.

Citirana dva hadisa su naizgled međusobno suprotstavljeni, međutim njih je ipak moguće usaglasiti pravilnim razumijevanjem njihove suštinske poruke. Prvi hadis, po kojem je pjesništvo pokuđeno, odnosi se na one koji pjesništvom žele odvrćati od pravog puta i zavoditi na stranputicu. Drugi hadis odnosi se na one koji pjesništvom žele potkrepljivati i objašnjavati značenja kur'anskih riječi, tumačenja njihovih nepoznatih sadržaja, otkrivanje njihovih mudrosti pouka i poruka, u čemu nema zapreke niti bilo kakve greške.

---

pohvalu Poslaniku, s.a.v.s., a jednom mu je Poslanik, poklonio svoju burdu (ogrtič) u znak divljenja njegovoj poeziji. Njegovi i raniji i kasniji preci bili su istaknuti pjesnici. Njegova poezija prevedena je i komentarisana na italijanskom i francuskom, kao i drugim jezicima. (“El-E’alam”, 5/226.)

⁶ O tome opširnije vidjeti: ‘Abdul-Kadir, “Delailul-‘idžaz” Darul-menar, četvrto izdanje, Egipat, 1351/1932., str. 18.

Učenjaci koji se bave generacijama-epohama (*tabekat*) pjesnika, čija poezija se može koristiti kao dodatni dokaz u tumačenju Kur'ana, dijele ih u četiri grupe:

- a) predislamski (*el-džahilijun*),
- b) koji su živjeli u predislamskom i islamskom dobu (*el-muhadremun*),
- c) pjesnici islamskog razdoblja (*el-islamijun ili el-mutekaddimun*) i
- d) postklasični pjesnici (*el-muvelledun*) koje neki nazivaju još i modernistima (*el-muhadesun*).

Poezijom dviju prvih kategorija može se potkrepljivati tumačenje Kur'ana, oko treće kategorije postoje razilaženja, a poezija četvrte generacije se ne može uzimati za potkrepljivanje pri tumačenju Kur'ana.⁸

Analiza tefsirskih tekstova u kojima je zastupljeno pjesništvo

Kao što smo ranije istaknuli, čitalac Handžićevih komentara Kur'ani kerima, dolazi do zaključka da je on, uz ostale elemnte svoga komentarisanja Kur'ana, koristio i pjesništvo. On je to iznosio kao dodatno osnaženje svojim stavovima pri pronicanju u suštinske poruke Kur'ana i u iznalaženju propisa na neka šeriatskoppravna pitanja.

Koristeći se pjesništvom samo u dva navrata spominje imena dvojice pjesnika El-E'aša-a i El-Kusejjira. Istražujući njegovo bavljenje pjesništvom ustanovili smo da je on preuzimao stihove još od Ebu Temama bin Evsa Et-Tai-ja i Hassan bin Sabita, dok za neke stihove kojima se poslužio, nismo uspjeli pronaći izvornik niti autora. U ovom odjeljku navest ćemo, inšallah, nekoliko primjera koji potvrđuju naše navode.

Tumačeći riječi Allaha, dž.š., “U odmazdi vam je – opstanak, o razumom obdareni, da biste se ubijanja okanili”, (*El-Bekare*, 179), Handžić kaže: «Neki kazneni zakoni ukazuju milost ubici i neće da provedu smrtnu kaznu. Međutim, mnogo bi bolje bilo da se milost iskazuje prema ubijenom, a okrutnost i stroga kazna prema

---

⁸ Opširnije o ovome vidjeti: ‘Abdul-Kadir El-Bagdadi, “Hizanetul-edeb ve lubbu lubabi lisanil-Areb” Tab’us-selefijje, tahkik Harun ‘Abdusselam, Bagdad, bez godine izdanja, 1/5.

ubici, je ustvari milost, kako se to i u ajetu ističe. U tom smislu veli i arapski pjesnik⁹:

فقسا ليزدجروا ومن يك راحما فليقس أحيانا على من يرحم¹⁰

On je okrutno postupio da bi se obuzdali. Ko želi biti milostiv, neka ponekad bude krut prema onima kojima milost želi.

U sklopu komentara 187. ajeta sure *El-Bekare*, Handžić se dotiče i Poslanikovog, s.a.v.s., *savmi visala* (kontinuiranog posta, koji je trajao po nekoliko dana), rekavši, da je to njegov *hususijet* (posebnost), kao što je izričito rekao u hadisu:

لست كهياًتكم إني أبيت يطعمني ربي ويسقيني.

«Ja nisam kao vi, ja spavam a mene moj Gospodar hrani i napaja»,¹¹ a zatim citira stihove ne navodeći autora koji ih je izrekao:

لها أحاديث من ذكراك تشغلها   عن الشراب وتلهيها عن الزاد
لها بوجهك نور يستضاء به   ومن حديثك في أعقابها حد
إذا شكت من كلال السير أو عدها   روح القدوم فتحيا عند ميعاد¹²

Ona ima sjećanja na tebe, koja je zabave
pa zaboravi na piće i jelo
U tvom licu ona ima svjetlo koje svijteli
A u tvojim očima iz nje pjevača ima (goniča deva)
Kada se žali na umor od dugog hodanja, on joj obećava
ljepotu dolaska, pa oživi u nadi da će stići

Tumačeći riječi Uzvišenog „I onim, što vam je potrebno za put, snabdijte se.“ (*El-Bekare*, 197.), Handžić se posebno osvrće na

⁹ Ovo je stih Ebu Temama, Habib bin Evs et-Tai-a, vidjeti njegov “Divan”, za koji je napisao predgovor i komentar, dr. Muhjuddin Subhi, Daru Sadir, Bejrut, Liban, 2/103

* Habib bin Evs bin El-Haris Et-Tai, Ebu Temam (188-231/804-846) istaknuti književnik i pjesnik, jedan od prvaka u stilistici. Rođen je u okolini Hurana u Siriji, putovao u Egipat a u vrijeme El-Mu’tesima nastanio se u Bagdadu. Bio je crnopus i visok i izrazito rječit. Pamtio je četrnaest hiljada stihova. Iza njega je ostalo nekoliko napisanih djela: “مختار أشعار القبائل”, “ديوان الحماسة”, i dr. («El-E’alam», 2/165.

¹⁰ Vidjeti: “Izabrana djela”, 4/71, i Rukopis br. 6967, list br. 4/A

¹¹ Bilježe: El-Buhari, u “Sahihu”, hadis br. 1964, Ahmed u “mussnedu”, 6/242, i Muslim u “Sahihu”, hadis br. 1105.

¹² Vidjeti rukopis br. 6967. list br. 6/B, i «Izabrana djela», 4/84.

kur'ansku sintagmu «*inne hajre zadi-takva*» potkrepljujući svoj komentar stihovima rekavši: El-E'aša¹³ kaže:

إذا أنت لم ترحل بزد من التقوى   ولاقيت بعد الموت من قد تزودا
ندمت على أن لا تكون كمثلته¹⁴   وأنت لم ترصد كما كان أرسدا¹⁵

Ako ne preseliš sa opskrbom bogobožnosti,
a nakon smrti nađeš onoga koji je opskrbu ponio,
pokajat ćeš se što nisi kao on,
i što nisi zalihe ostvario kao što ih je on ostvario.

I u objašnjenju 215. ajeta sure *El-Bekare*: “Pitaju te kome će udjeljivati: Reci: - Imetak koji udjeljujete neka pripadne roditeljima, i rođacima, i siročadi, i siromasima, i putnicima-namjernicima; a za dobro koje učinite Allah sigurno zna”, Handžić se služi stihovima. Prije toga rekavši: “Ako na prvi mah pogledamo, vidimo da se pitanjem traži odgovor na to, šta će dijeliti, a odgovara im se kome će dijeliti, pa stoga neki kažu da je i ovo *uslubi hakim*. Kao da im se htjelo reći da samo dijeljenje ne daje dobra, dokle god se ne bude pazilo gdje će se i kome će se dijeliti, kao što arapski pjesnik¹⁶ kaže:

إن الصنعة لا تكون صنعة   حتى يصاب بها طريق المصنع¹⁷

Dobro djelo nije dobro djelo
ako nije radi Stvoritelja učinjeno.

¹³ Mejmun bin Kajs bin Džendel El-Vaili, Ebu Besir, poznat kao El-E'aša (umro 7/629.) autor jedne muallake. Često je obilazio arapske poglavare i perzijske vladare. Smatra se jednim od najplodnijih pjesnika iz predislamskog perioda. Ne zna se da je neko prije njega bolje poznao pjesništvo. Svoju poeziju je pjevao. Nosio je nadimak «Sannadžetul-Areb». Zbog čestih posjeta perzijskim vladarima u svojoj poeziji dosta je koristio perzijske izraze. Prozvan je El-E'aša zbog slabog vida kojeg je pred kraj života izgubio. Dugo je živio. Dočekao je dolazak islama, ali ga nije prihvatio. Dio njegove poezije sabran je u divan koji je nazvan «Es-Subhul-munir fi ši'ri Ebi Besir». Rođen je i umro u Menfuhi koja se nalazi nedaleko od Rijada. (Menfuha je sada centralni dio Rijada, op. aut.) Orijentalisat Geyer preveo je na njemački dio njegove poezije. («El-E'alam», 7/341.)

¹⁴ Navedeni stihovi nalaze se u njegovom “Divanu”, za koji je tahkik i komentar uradio dr. Muhammed Ahmed Kasim, El-Mektebul-islami, Bejrut Liban., str 136.

¹⁵ Vidjeti rukopis br. 6967. list br. 11/A i Izabrana djela”, 4/102.

¹⁶ Ovo su stihovi Hassan bin Sabita, radijallahu anhu, koji se nalaze u njegovom “Divanu”, za kojeg je tahkik uradio dr. Velid ‘Irfan, izdavač je Daru Sadir, Bejrut, Liban, 1/493.

¹⁷ Vidjeti rukopis br. 6967, list be. 12/B i “Izabrana djela”, 4/108.

Objašnjavajući 224. ajet sure *El-Bekare* u sklopu kojeg objašnjava pokudenost čestog zaklinjanja, on svoj stav pored ostalog potkrepljuje stihovima pjesnika navodeći: arapski pjesnik Kusejjir¹⁸ je rekao:

قليل الألايا حافظ ليمينه وإن سبقت منه الألية برت¹⁹

Malo se kune, i čuva zakletvu svoju.

A kada se zakune, zakletvu ispuni.

Komentarišući 86. ajet sure *En-Nisa'*, “Kad pozdravom pozdravljeni budete, ljepšim od njega otpozdravite, ili ga uzvratite, jer Allah za sve obračun traži”, Handžić preferira selam nad starim arapskim pozdravom «*hajjakellah*» (Allah te poživio) rekavši: “Selam ima prednost nad tim njihovim pozdravom, zbog toga što se selamom upućuje dova za spas od nedaća, a izrazom *Allah te poživio*, čini se samo dova Allahu za dug život. Međutim, nekada je smrt bolja od života, što potvrđuju i ovi stihovi:

ألا موت يباع فاشتره فهذا العيش مالا خير فيه
إلا رحم المهيمن نفس حر تصدق بالممات على أخيه
ليس من مات فاستراح بميت إنما الميت ميت الأحياء
إنما الميت من يعيش كئيبا كاسفا باله قليل الرجاء²⁰

“Gle smrt je na prodaju, pa je kupi,
jer od ovog života nema fajde!
Osim kad se Svemoćni smiluje dobrovoljcu,
koji se žrtvuje za brata svoga!

Nije mrtav ko se smrću razrahati,
već je mrtav ko je živi mrtvac!
Pravi mrtvac je ko u tugi živi,
potišten i s malo nade.”

¹⁸ Kusejjir bin ‘Abdurrahman bin El-Esved bin ‘Amir El-Huza’i, Ebu Sahr (105/723.) istaknuti pjesnik, rođen u Medini a većinu života proveo u Egiptu. Prilikom posjete ‘Abdulmeliku bin Mervanu, njegova poezija se svidjela halifi zbog čega ga je nagradio i dao mu visok položaj u društvu. Bio je najpoznatiji islamski pjesnik u Hidžazu i u tome ga niko nije nadmašio. Umro je u Medini. Napisao je “Divanuš-ši’r”. (“El-E’alam”, 5/219.)

¹⁹ Vidjeti rukopis br. 6967, list br. 16/B i “Izabrana djela”, 4/123.

* Navedeni stihovi su iz njegovog “Divana”, str. 325.

²⁰ Vidjeti Rukopis br. 996, list br. 52. i “Izabrana djela”, 4/250.

Zaključak

Na osnovu iznesenih, nekoliko primjera, jasno se može ustanoviti da je Mehmed ef. Handžić pri komentaranju ajeta sa šerijatskopравnom pozadinom (*ajat-ul-ahkam*), pored ostalog, koristio poeziju iz predislamskog perioda (*el-džahilijun*), poeziju pjesnika koji su živjeli u predislamskom i islamskom dobu (*el-muhadremun*), te poeziju pjesnika islamskog razdoblja (*el-islamijun ili el-mutekaddimun*).

Valja napomenuti da Handžić koristeći se pjesništvom nije bio dosljedan u navođenju izvora kao ni autora određenih stihova. On je samo u dva navrata spomenuo imena dvojice pjesnika, El-E'aša-a i El-Kusejjira. Uvidom u njegove komentare na arapskom jeziku, sure *El-Bekare* i *En-Nisa'*, ustanovili smo da je on citirao stihove još od Ebu Temama bin Evsa Et-Tai-ja i Hassan bin Sabita, dok za neke stihove kojima se poslužio, nismo uspjeli pronaći izvor niti autora. Od klasičnih komentatora Kur'ana, on je rado koristio stavove imama El-Kurtubija, od kojeg je doslovno preuzimao određene citate kao i stihove, također, ne navodeći njihov izvor.

Njegov autograf sure *El-Bekare* i *En-Nisa'*, poslužio mu je kao skripta (udžebenik) iz predmeta Tefsir, na VIŠT- u (Viša islamsko šerijatsko-teološka škola) u Sarajevu gdje je on bio, pred kraj svoga života, angažovan kao nastavnik. Taj autograf na arapskom, bio je, zapravo, skraćeni koncept njegovih predavanja. Poredeći njegov autograph sa kasnijim prijevodima njegovih komentara na bosanski jezik, možemo konstatirati da se prijevod u mnogim detaljima razlikuje od rukopisa. Prijevod na bosanski je opširniji i ima znatno više detalja, iako ni tu, osim u nekoliko slučajeva, nisu navođeni izvori iz kojih je preuzimao određena mišljenja i poeziju. On je u prijevodu, pored pjesništva, koristio i određene izreke, i sintagme na arapskom jeziku, koje, uglavnom, nije prevodio.

Slijedeći metodu tradicionalnog tumačenja Kur'ana, kao i njegovi prethodnici i uzori u tefsiru, Handžić se služio poezijom kako bi dodatno osnažio svoja stajališta koja je iznosio pri tumačenju *ajat-ul-ahkam* iz sura *El-Bekare* i *En-Nisa'*. Poredeći njegovo komentaranje Kur'ana časnog, s tefsirima iz klasičnog doba ove islamske znanosti, možemo ustvrditi da ono ispunjava sve uvjete neophodne za tradicionalno-racionalnu metodu koja se u tefsirskoj znanosti smatra najprimjerenijim oblikom tumačenja Božije Riječi.

Literatura

- ‘Abdulkadir, (B). (bez g. izd.) *Hizanetul-edeb ve lubbu lubabi lisanil-Areb*. Bagdad: Tab’us-selefiije. (bez god. izd.)
- ‘Abdulkadir, (Dž) (1932) *Delailul-‘idžaz*. 4. Izd. Egipat: Darulmenar.
- Hanbel, (A). (1983) *El-Musned*. Bejrut: El-Mektebetu-l-islami.
- El-Buhari, (M). (bez g. izd.) *Es-Sahih*. Bejrut: Daru-l-ihjait-turasi-l-arebi. , (bez god izdanja)
- Ebu Davud, (S). (1983) *Es-Sunen*. Bejrut: Daru-l-kalem.
- Et-Tirmizi, (I). (bez g.izd.) *Es-Sunenu*. Bejrut: Daru-l-kutubi-l-islamijje.
- Ez-Zerkeši, (A). (bez g. Izd.) *El-burhan fi ‘ulumil-Kur’an*. Bejrut: El-mektebetul-‘asrijje.
- Ez-Zirikli, (H). (1992) *El-E’alam*. 9. izd. Bejrut: Darul-‘ilmi lil-melajin.
- Ibnul-‘Imad, (H). (1989) *Šezeratuz-zeheb fi ahbari men zeheb*. Damask-Bejrut: Daru bin Kesir.
- Handžić, (M). (bez g. izd.) *Mukaddimetul-hadisi vet-tefsiri: autograph broj 6967 koji se čuva u Gazi Husrev- begovoj biblioteci*. Sarajevo.
- Handžić, (M). (bez g. izd.) *Tefsiru ajatil-ahkami min suretin- nisa: autograph broj 996 koji se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci*. Sarajevo.
- Karić, (E). (1999) *Izabrana djela Mehmeda Handžića: tefsirske i hadiske rasprave, knjiga IV*, Sarajevo: Ogledalo.
- Muhammed, (A K). (bez g. izd.) *Tahkik na Divan El-E’aša’a*. Bejrut: El-Mektebul-islami.
- Subhi, (M). (bez g. izd.) *Predgovor na Divan Et-Tai-a*. Bejrut: Daru Sadir.
- Muslim. (H). (1992) *Es-Sahih*. Bejrut: Daru ibn Hazm.
- ‘Irfan, (V). (bez g. izd.) *Tahkik na Divan Hassan bin Sabita*. Bejrut: Daru Sadir.

POETRY IN HANDŽIĆ'S INTERPRETATION OF THE QUR'AN

Hfz. Halil Mehtić, Ph.D.

Summary

*Mehmed ef. Handžić, (1906-1944) was a prominent Bosnian scholar with an imposing opus in different fields. The uniqueness of his works lies in the fact that he was the only one, in modern history of Bosnian Muslims, to interpret the Holy Qur'an in Arabic, and to treat the ayats with sharia background (ajatul-ahkam). His important interpretations are: the interpretation of the El-Bekare and En-Nisa' suras. Interpreting these suras he relied on some classic works of certain eminent mufessirs like: Taberij, Džessaa, Ibnul-'Areby, Kurtuby, Alusy, Zamahshery, Razy, Bejdavy, Ibn Kesir, Dželalejn, Neseфы, etc. among the mentioned mufessirs there are representatives of traditional, rational and **linguistic** method of interpreting the Qur'an and that shows that Handžić ingeniously managed to make a synthesis of the three Taffsir methods. He also often relied on other sources such as Hadith, Fikh, and some linguistic works.*

Analyzing Handžić's interpretation of the Qur'an, it is obvious that he, like other representatives of traditionally-rational method of interpreting the Qur'an, also used poetry as additional arguments in finding a proper solution to some sharia-legal issues.

He only twice names the two poets: El-E'aša and El-Kusejjir. Researching his use of poetry, we found out that he borrowed some stanzas from Ebu Temam bin Evs Et-Tai-y and Hassan bin Sabit. For some of the borrowed lines sources are unknown. This paper presents some of the examples that back up our statements.

Key words: (Handžić, Taffsir, interpretation, poetry, poets, Qur'an, Hadith, El-Bekare, En-Nisa')

الشعر في تفسير القرآن الكريم للشيخ محمد الخانجي

الدكتور خليل مهيتيش

الخلاصة

كان الشيخ محمد الخانجي (١٩٠٦-١٩٤٤) من علماء البوسنة البارزين ترك وراءه عددا كبيرا من المؤلفات في الفنون المختلفة. تتميز كتاباته بأنه الوحيد من علماء البوسنة المتأخرين الذي فسر القرآن الكريم باللغة العربية واقتصر على آيات الأحكام.

أهم تفاسيره تفسير سورة البقرة والنساء. واعتمد في تفسير هذه السور على المفسرين القدامى المشهورين، مثل: الطبري، الجصاص، ابن العربي، القرطبي، الألوسي، الزمخشري، الرازي، البيضاوي، ابن كثير، الجلالين، النسفي وغيرهم. نجد في التفاسير المذكورة التفاسير الأثرية والعقلية واللغوية، ما يدل على أن الشيخ الخانجي جمع بين أساليب التفسير الثلاثة المشهورة. واستخدم الخانجي بجانب التفاسير المذكورة المصادر العلمية الأخرى، مثل المصادر الحديثية، والفقهية، واللغوية.

بعد الاطلاع على كتابات الشيخ الخانجي في التفسير نجد أنه اقتداء بالمفسرين القدامى الذين جمعوا بين التفسير بالمأثور والتفسير بالرأي استخدم الشعر كدليل إضافي في بعض المسائل الشرعية.

ويذكر الشيخ الخانجي أسماء الشعراء مرتين فقط: الأعشى والقصير. بعد دراسة الأشعار التي يستخدمها وجدنا أنها أبيات أبي تمام بن أوس الطائي، وحسان بن ثابت. ولم نستطع الحصول على أسماء أصحاب بعض الأبيات الشعرية التي استخدمها. وسنذكر في هذا البحث بعض الأمثلة التي تؤيد ما نقول.

المصطلحات الأساسية: الخانجي، التفسير، البيان، الشعر، الشعراء، القرآن، الحديث، البقرة، النساء.